

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.І. ПИРОГОВА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової роботи
проф. О. Власенко

« 09 » 10 2020 р.

Клінічна морфологія
(назва навчальної дисципліни)

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
навчальної дисципліни
з підготовки доктора філософії
на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти
галузі знань 22 «Охорона здоров'я», 09 «Біологія»
(шифр і назва галузі знань)
спеціальності 222 «Медицина», 221 «Стоматологія», 228 «Педіатрія»,
229 «Громадське здоров'я», 091 «Біологія»
(код і найменування спеціальності)

2020 рік
Вінниця

РОЗРОБНИКИ: д.мед.н., професор, зав. кафедри патологічної анатомії, судової медицини та права Гаврилюк А.О.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.мед.н., професор, зав. кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії Костюк Г.Я.,
к.мед.н., доцент кафедри патологічної анатомії, судової медицини та права Сорокоумов В.П.

Обговорено на засіданні кафедри патологічної анатомії, судової медицини та права Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова та рекомендовано до затвердження на центральній методичній раді / науковій комісії

« 18 » вересня 2020 року, протокол № 2

Схвалено на центральній методичній раді / науковій комісії та рекомендовано до затвердження вченою радою

«5» жовтня 2020 року, протокол №2

Затверджено вченою радою Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

«8» жовтня 2020 року, протокол № 4

Вчений секретар _____

(підпис)

(Серебреннікова О.А.)
(прізвище та ініціали)

Модуль 1

Клінічна патоморфологія

Змістовий модуль 1. Введення в клінічну патоморфологію. Вчення про хворобу та патологічні процеси. Морфологічні прояви порушень крово- та лімфообігу. Дистрофії та некроз. Запалення та імунітет. Основи імунморфології та імунопатології. Морфологія регенерації та процесів адаптації. Загальна онкоморфологія.

Знати:

- 1) інтерпретувати морфологію стереотипних та специфічних ушкоджень клітинних органел та пояснювати клітинно-матриксні взаємодії. Пояснювати клітинні та позаклітинні механізми трофіки та причини їх порушень.
- 2) макроскопічна, гістологічна та ультраструктурна характеристика стромально-судинних дистрофій.
- 3) Сутність, причини і механізм розвитку запалення. Фази запалення і їх морфологічна характеристика. Класифікація запалення.
- 4) інтерпретувати етіологію доброякісних і злоякісних пухлин, що виникають в дитячому віці. Набути знання про будову пухлин. Пояснювати шляхи метастазування.
- 5) визначення артеріального та венозного повнокрів'я, стазу, кровотечі і крововиливу, недовкрів'я, їх види.
- 6) причини, механізми і стадії розвитку інфаркту, його макро- і мікроскопічна характеристика. Значення і наслідки інфаркту.
- 7) поняття про пухлину, пухлинний ріст, відмінні особливості пухлин з специфічною локалізацією. Принципи класифікації пухлин з специфічною локалізацією.

Уміти:

- 1) визначати морфологію оборотного (дистрофія) і необоротного (некроз, апоптоз) ушкодження клітин і тканин. Інтерпретувати морфологію внутрішньоклітинного накопичення білків, вуглеводів, ліпідів (паренхіматозні дистрофії) та їх наслідки.
- 2) особливості розвитку та морфологічну характеристику пухлин нервової системи та меланінутворюючої тканини. Особливості пухлинного росту в дитячому віці.
- 3) визначати макро- і мікроскопічну характеристику розладів кровообігу.
- 4) визначати макроскопічну та мікроскопічну характеристику доброякісних та злоякісних органоспецифічних пухлин з епітелію.

Література:

1. Патоморфологія: нац. підруч. /В.Д. Марковський, В.О. Туманський, І.В. Сорокіна та ін.
2. Основи патології за Роббінсом : пер. 10-го англ. вид. : у 2 т. Т. 1 / Віней Кумар, Абул К. Аббас, Джон К. Астер. ; наук. ред. пер. проф.: І. Сорокіна, С. Гичка, І. Давиденко. — К. : ВСВ «Медицина», 2019. - XII, 420 с.
3. Основи патології за Роббінсом : пер. 10-го англ. вид. : у 2 т. Т. 2 / Віней Кумар, Абул К. Аббас, Джон К. Астер. ; наук. ред. пер. проф.: І. Сорокіна, С. Гичка, І. Давиденко. — К. : ВСВ «Медицина», 2020. - XII, 532 с.
4. Патоморфологія та гістологія: атлас/за ред.: Д.Д. Зербіно, М.М. Багрія, Я.Я Боднара, В.А. Діброви.
5. Патологическая анатомия: учебник/ А.И. Струков, В.В. Серов; по ред. В.С. Паукова – 6-е изд, перераб. И доп. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2015. – 880 с.
6. Патологічна анатомія. Підручник./ В.Г. Шлопов – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 768с.
7. Robbins and Cotranatlas of pathology/Edward C. Klatt. –Third edition.
8. Rubin's pathology: clinicopathologic foundations of medicine / editor, David S. Strayer; founder and contributing editor, Emanuel Rubin; associate editors, Jeffrey E. Saffitz, Alan L. Schiller.—Seventh edition.
9. Патологическая анатомия. Атлас: учебное пособие. Зайратьянц О.В. и др. / Под ред. О.В. Зайратьянца. 2012. - 960 с.

10. Коагулопатия при COVID-19: фокус на антикоагулянтную терапию/Э.Х. Анаев, Н.П. Княжеская//Практическая пульмонология, 2020, № 1 Явелов И. С., Драпкина О. М. COVID-19: состояние системы гемостаза и особенности антитромботической терапии. Кардиоваскулярная терапия и профилактика. 2020;19(3):2571.doi:10.15829/1728-8800-2020-2571.

Змістовий модуль 2. Спеціальна онкоморфологія. Патоморфологія захворювань системи кровообігу. Патоморфологія захворювань органів дихання. Патоморфологія захворювань органів травлення. Патоморфологія захворювань сечовивідної системи. Патоморфологія ендокринної системи та порушення обміну речовин. Патоморфологія хвороб центральної нервової системи. Патоморфологія захворювань лімфатичної та кровотворної систем. Патоморфологія хвороб опорно-рухового апарату. Патоморфологія хвороб шкіри та сполучної тканини. Патоморфологія ускладнень вагітності, пологів та післяпологового періоду. Патоморфологія гінекологічних захворювань. Патоморфологія хвороб перинатального періоду та дитячого віку. Патоморфологія інфекційних хвороб та СНІДу. Патоморфологія ускладнень після діагностичних, лікувальних втручань та реанімації. Радіаційна та екологічна патоморфологія.

Знати:

- 1) Диференціювати захворювання ЦНС одне від одного, визначати етіологію і патогенез мозкової смерті під час секції.
- 2) Класифікувати гестози(стадії), характеризувати наслідки позаматкової трубної вагітності.
- 3) Різниця в проявах ІХС на фоні атеросклерозу та гіпертонічної хвороби.
- 4) Етіологія, патогенез, морфологічна характеристика виразкової хвороби, її ускладнення, наслідки.
- 5) Гепатит. Визначення, класифікація, етіологія, патогенез, морфологічна характеристика, ускладнення, наслідки.
- 6) Цироз печінки. Визначення, класифікація, етіологія, патогенез, морфологічна характеристика, ускладнення, наслідки.
- 7) Ускладнення та причини смерті при хронічному гломерулонефриті.
- 8) Періоди СНІДу, морфологічна характеристика змін внутрішніх органів. Причини смерті.

Вміти:

- 1) Визначати етіологію, патогенез і морфологію найбільш важливих захворювань ЦНС, механізм мозкової смерті.
- 2) Визначати види позаматкової вагітності, морфологічні ознаки, наслідки міхурового заносу, ускладнення, характер запалення післяпологових ендометритів.

Література:

1. Патологическая патанатомия: ученик в 2 т./под.ред. В.С. Паукова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2015. – Т.1.Общая патология. – 720 с.
2. Патологическая патанатомия: ученик в 2 т./под.ред. В.С. Паукова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2015. – Т.2.Частная патология. – 528 с.
3. Вопросы патоморфогенеза новой коронавирусной инфекции (COVID-19)/ В.А. Цинзерлинг, М.А. Вашукова, М.В. Васильева, А.Н. Исаков, Н.А. Луговская, Т.А. Наркевич, Ю.В. Суханова, Н.Ю. Семенова, Д.А. Гусев// Журнал инфектологии Том 12, № 2, 2020
4. Патологическая анатомия COVID-19: Атлас /Зайратьянц О.В., Самсонова М.В., Михалева Л.М., Черняев А.Л., Мишняев О.Д., Крупнов Н.М., Калинин Д.В. Под общей ред.. О.В. Зайратьянца. – Москва, ГБУ «НИИОЗММ ДЗМ», 2020. – 142 с., ил.

Змістовий модуль 3. Організація патологоанатомічної служби в Україні. Міжнародна класифікація хвороб. Структура та принципи побудови клінічного та патологоанатомічного діагнозів. Правила оформлення лікарського свідоцтва про смерть та лікарського свідоцтва про

перинатальну смерть. Методи аутопсій. Методи дослідження секційного, операційного та біопсійного матеріалу. Ситуаційні задачі з клініко-патологоанатомічного аналізу.

Знати:

- 1) патоморфологію клітин, тканин, органів та систем та патоморфогенез захворювань й патологічних станів на базі сучасних досягнень;
- 2) сучасні принципи та методи патоморфологічної діагностики та її значення для клінічної медицини;
- 3) організацію патологоанатомічної служби в Україні.

Вміти:

- 1) проводити макро- та мікроскопічну діагностику патологічних процесів;
- 2) володіти генетичними, імуногістохімічними, гістологічними та морфометричними методами дослідження клітин, тканин та органів;
- 3) знати та вміти заповнювати лікарське свідоцтво про смерть, лікарське свідоцтво про перинатальну смерть;
- 4) проводити клініко-патологоанатомічний аналіз летальних випадків;
- 5) вирішувати стандартні, типові та ускладнені професійні задачі (в т.ч. тестові), що мають клініко-патологоанатомічне обґрунтування.

Література:

1. Формулювання клінічного та патологоанатомічного діагнозів: сучасний погляд на проблему, Д.Д. Зербіно, С.Г. Гичка, В.М. Рибка, УКР. МЕД. ЧАСОПИС, 4 (72) – VII/VIII 2009
2. The Royal College of Pathologists «The Journey of a biopsy», 2018. https://youtu.be/wW8cNMI_jVQ
3. Iatrogenesis: A review on nature, extent, and distribution of healthcare hazards, J Family Med Prim Care. 2018 Mar-Apr; 7(2): 309–314, PMID: 30090769
4. Become a histopathologist, RCPATH, 2018. https://youtu.be/_bjPorcfFOU
5. Diagnostic Immunohistochemistry - Theranostic and Genomic Applications, David J. Dabbs, ELSEVIER 2019 ISBN: 978-0-323-47732-1
6. Medication Errors, WHO 2016

Модуль 2

Клінічна анатомія

Інформаційний обсяг 2 модуля

Основні сучасні напрями розвитку анатомії – вікова анатомія, порівняльна анатомія, пластична анатомія, антропологія, екологічна анатомія та ін.

Основні методи дослідження в анатомії – візуальне дослідження, антропометричні дослідження, препарування, макро-мікроскопічні дослідження, мікроскопічні дослідження. Сучасні методи дослідження в анатомії: рентгенанатомічні методи, комп'ютерна томографія, магнітно-резонансна томографія (МРТ), ультразвукове дослідження (УЗД), ендоскопія та ін.

Загальні принципи будови і функції серцево-судинної системи. Компоненти судинної частини серцево-судинної системи: артерії, вени, судини гоміомікроциркуляторного русла. Клінічна анатомія серця, судин великого та малого кола кровообігу.

Класифікація органів імунної (лімфатичної або лімфоїдної) системи за функцією. Центральні органи імунної системи (первинні лімфатичні або лімфоїдні органи): кістковий мозок, загрудинна залоза (тимус) – структурні закономірності їх функцій. Периферійні органи імунної системи (вторинні лімфатичні або лімфоїдні органи): структурні закономірності їх функцій. Розвиток органів імунної системи в ембріогенезі.

Знати:

- 1) будову тіла людини, системи, що утворюють органи та тканини на базі сучасних досягнень, макро- і мікроскопічну анатомію, рентгенанатомію, індивідуальні статеві та вікові особливості органів і систем;

- 2) анатомо-топографічні взаємозв'язки органів, варіанти мінливості, аномалії розвитку; взаємозалежність і єдність структури і функції органів людини.

Вміти:

- 1) інтерпретувати результати клінічних методів дослідження: рентгенографія, рентгеноскопія, комп'ютерна томографія, магнітно-резонансна томографія (МРТ, ЯМР), ультразвукове дослідження (УЗД), ендоскопія та інші;
- 2) вирішувати стандартні, типові та ускладнені професійні задачі (в т.ч. тестові), що мають клініко-анатомічне обґрунтування;
- 3) препарування, виготовляти навчальні та музейні анатомічні препарати.

Література:

1. Анатомія людини : підручник: у 3-х т. Т. 3-й підручник / А.С. Головацький, В.Г.Черкасов, М.Р. Сапін та [ін.] – Вид. 3-тє, доопрацьоване – Вінниця : Нова книга, 2015. – 376 с.: іл.
2. Анатомія людини : підручник: у 3-х т. Т. 2-й підручник / А.С. Головацький, В.Г.Черкасов, М.Р. Сапін та [ін.] – Вид. 3-тє, доопрацьоване – Вінниця: Нова книга, 2015. – 456 с.: іл.
3. Анатомія людини : підручник : у 3-х т. Т. 1-й підручник / А.С. Головацький, В.Г.Черкасов, М.Р. Сапін та [ін.] – Вид. 3-тє, доопрацьоване – Вінниця : Нова книга, 2015. – 368 с.: іл.
4. Черкасов В.Г., Бобрик І.І., Гумінський Ю.Й., Ковальчук О.І. Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти) Вінниця: Нова Книга, 2010. – 392 с. (навчальний посібник)
5. Черкасов В.Г., Хмара Т.В., Макар Б.Г., Проняев Д.В. Анатомія людини. Чернівці: Мед.університет. 2012. – 462 с. (підручник)
6. Анатомія людини. В.Г.Черкасов, С.Ю. Кравчук. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 640с. (навчально-методичний посібник)
7. Анатомія людини / [Ковешніков В.Г., Бобрик І.І., Головацький А.С. та ін.]; за ред. В.Г. Ковешнікова – Луганськ: Віртуальна реальність, 2008. – Т.3.– 400.
8. Gray's Atlas of Anatomy. Drake R.L., Vogl A.W., Mitchell A.W.M. and others. Elsevier, 2020. 1180 P.
9. Sobotta. Атлас анатомії людини. У двох томах. Переробка та редакція українського видання: В. Г. Черкасов., пер. О. І. Ковальчука. - Київ : Український медичний вісник, 2009.
10. Свиридов О.І. Анатомія людини. – Київ: Вища школа, 2000. – 399 с.
11. Published by Jitender P Vij Jaypec Brothers Medical Publishers (P) Ltd Textbook of Anatomy With Colour Atlas New Delhi, 2005, 1153 P.
12. F. H. Netter. Atlas of Human Anatomy. – Ciba Pharmaceuticals Division, 2004. – 514 P.
13. B D Chaurasian;s Human anatomy. Regional and Applied. Dissection and Clinical Volume I. Upper limb and Thorax. CBS Publisher's and Distributors, New Delhi, Bangalore 2005, 288 P.
14. Volume II. Lower Limb, Abdomen and Pelvis CBS Publisher's and Distributors, New Delhi, Bangalore 2005, 430 P.
15. Volume III. Head, Neck and Brain. CBS Publisher's and Distributors, New Delhi, Bangalore 2005, 415 P.
16. Kennet S. Saladin/1sted. Human anatomy. Georgia College and State University, 2005, 762 P.
17. Clinically Oriented Anatomy 5 the ed /Keith L. Moore, Arthur F. Dalley //Lippincoff Williams and Wilkins, 2006, 1209 P.
18. Imaging Atlas of Human Anatomy Third ed. /Jamil Weir, Peter H. Abrahams, //Mosby, 2003, 226 P 15. Gosling J., Harris Ph., Humpherson J. and others. Human Anatomy, Color Atlas and Textbook. – Elsevier, 2016.
19. R.D. Lockhart, G.F. Hamilton, F.W. Fyfe. Anatomy of the human body. – Philadelphia.
20. Synelnikov R.D. Human Anatomy Atlas. In the 4-th volumes. -: New Wave, 2019.

21. Гістологія, цитологія та ембріологія: в 3 книгах. навчальний посібник (ВНЗ IV р. а.) / Е.Ф. Барінов, Ю.Б. Чайковський, О.І. Ніколаєнко та ін.; за ред. Е.Ф. Барінова, Ю.Б. Чайковського – Київ: Медицина, 2010
22. Кэмпбел А., Фишела С. (2018) Атлас эмбриологии. Мед Пресс-информ с.120
23. Атлас анатомії людини / Френк Неттер. – Сьоме видання. 2020, с. 736.

Модуль 3

Клінічна гістологія

Змістовий модуль 1 «Клінічна гістологія». Введення в клінічну гістологію. Методи дослідження в гістології. Будова та функції основних компонентів клітини. Внутрішньоклітинна регенерація. Загальна морфофункціональна характеристика, біологічне значення. Медична ембріологія. Поняття про клітинні популяції. Поняття про гістогенетичний ряд (диферон), регенерацію. Сучасні дані про будову, походження та функції базальної мембрани. Ембріональний гемопоез (розвиток крові як тканини), його етапи (мезобластичний, гепатотимолієнальний та медулотимолімфоїдний), особливості. Макрофагічна система організму. Особливості хімічного складу, етапи утворення, механізми руйнування тканин. Регенерація тканини. Загальні принципи будови органів нервової системи та аналізаторів. Морфофункціональна характеристика серцево-судинної системи, органів кровотворення та імунного захисту, ендокринної, травної, дихальної, сечовидільної та статевих систем.

Знати:

- 1) закономірності цито- і гістогенезу, будову і функції клітин і тканин на мікроскопічному та субмікроскопічному рівні, призначення окремих компонентів клітини;
- 2) будову гамет, періоди ембріогенезу та їх закономірності, критичні періоди ембріогенезу;
- 3) закономірності диференціювання та регенерації тканин;
- 4) організацію тканин та особливості їх взаємодії в складі органів, умови та механізми регенерації тканин;
- 5) роль нервової, ендокринної, імунної систем організму в регуляції процесів морфогенезу клітин, тканин і органів;
- 6) вікові зміни клітин, тканин, органів.

Уміти:

- 1) визначати критичні періоди ембріогенезу, вади розвитку людини;
- 2) інтерпретувати мікроскопічну та субмікроскопічну структуру клітин;
- 3) трактувати мікроскопічну будову різних органів людини в аспекті взаємовідношень тканин, що входять до їх складу в різні вікові періоди, а також в умовах фізіологічної та репаративної регенерації;
- 4) інтерпретувати закономірності ембріонального розвитку людини;
- 5) пояснювати особливості ембріонального розвитку тканин (гістогенез) і органів (органогенез);
- 6) пояснювати основні принципи організації різних тканин, їх взаємодію.
- 7)

Література:

1. Гістологія. Цитологія. Ембріологія: підручник / за ред. О.Д. Луцика, Ю.Б. Чайковського. – Вінниця: Нова книга, 2018. -592с.
2. Луцик О.Д., Іванова А.Й., Кабак К.С., Чайковський Ю.Б., Гістологія людини. Підручник. Київ «Книга-плюс», 2014. –584с.
3. Гістологічна будова органів ротової порожнини. Загальні принципи структурної організації слизової оболонки порожнини рота : навч. посіб. / Н. Б. Гринцова, Л. В. Васько, Л. І. Кіптенко, О. М. Гортинська. – Суми : Сумський державний університет, 2017. – 58 с.
4. Чайковський Ю.Б., Дельцова О.І., Геращенко С.Б. Практикум з гістології, цитології та ембріології. Навчальний посібник. Київ-Івано-Франківськ, 2000.

5. Практикум з цитології, ембріології та загальної гістології. Навчальний посібник За ред. Е.Ф. Барінова, Ю.Б. Чайковського.. Київ: ЦМК ВМО МОЗ України, 2000.

Модуль 4

Оперативна хірургія та клінічна анатомія

Змістовий модуль 1. Введення в клінічну анатомію та оперативну хірургію. Методи топографо-анатомічного дослідження. Класифікація хірургічних операцій. Хірургічний інструментарій і зшивальна апаратура. Техніка роз'єднання і з'єднання тканин, принципи первинної хірургічної обробки ран. Топографічна анатомія і оперативна хірургія ділянок мозкового і лицевого відділів голови. Мозкові оболонки і міжоболонкові простори. Первинна хірургічна обробка ран черепа. Схема черепно-мозкової топографії. Трепанція черепа. Антротомія. Операції при запальних та гнійних процесах лиця. Топографічна анатомія і оперативна хірургія ділянок та органів шиї.

Знати:

- 1) топографоанатомічні взаємовідносини органів і систем людини і визначати механізми виникнення клінічної картини захворювань на ділянках голови, шиї, стінок і порожнин грудей і живота;
- 2) вікові особливості клінічної анатомії організму і хірургічну анатомію природжених вад на ділянках голови, шиї, стінок і порожнин грудей і живота;
- 3) топографоанатомічні взаємовідносини органів і систем людини і визначати механізми виникнення клінічної картини захворювань поперекової ділянки, тазу і кінцівок;
- 4) вікові особливості клінічної анатомії організму і хірургічну анатомію природжених вад поперекової ділянки, тазу і кінцівок.

Уміти:

- 1) ідентифікувати сучасні хірургічні інструменти;
- 2) демонструвати володіння технікою виконання основних оперативних втручань на ділянках голови, шиї, стінок і порожнин грудей і живота на трупах людини та тваринах;
- 3) демонструвати техніку первинної хірургічної обробки ран на ділянках голови, шиї, стінок і порожнин грудей і живота на трупах людини, тренажерах та експериментальних тваринах.

Література:

1. Кульчицкий К.И., Бобрик И.И., Дитковский А.П., Солорева С.А., Щитов В.С., Ковальский М.П., Хворостяная Т.Т., Талько В.И., Кобзар А.Б. Бондур В.М., Раскалей В.Б. Оперативная хирургия и топографическая анатомия /учебник для медвузов/. - Вища школа, К., 1989. - 472 с
2. Bernard C. Illustrated Manual of Operative Surgery and Surgical Anatomy. – 1991.
3. Pemberton L.B. Workbook of Surgical Anatomy. – 1990.
4. Gliedman M.L. Atlas of Surgical Techniques. – New York etc., McGraw – Hill.- 1990.
5. Sabiston D.C. Atlas of General Surgery. - Philadelphia etc., Saunders.- 1994.
6. Chassin J.L. Operative Strategy in General Surgery. New York etc., Springer. – 1994.
7. Tsyhykalo O.V. Topographical anatomy and operative surgery; textbook for english-speaking foreign students Вінниця, 2004

Змістовий модуль 2. Клінічна анатомія і оперативна хірургія поперекової ділянки. Слабкі місця поперекової ділянки. Топографічна анатомія фасцій і клітковинних просторів, органів заочеревинного простору. Паранефральна блокада. Операції на нирках і сечоводах. Топографічна анатомія і оперативна хірургія стінок і органів таза. Фасції і клітковинні простори таза. Вікові і статеві особливості топографічної анатомії таза. Прокол сечового міхура. Високий розтин сечового міхура. Доступи до передміхурової залози. Операції при абсцесах і норицях прямої кишки. Кесарів розтин. Операції при позаматковій вагітності.

Література:

1. Півторак В.І., Проніна О.М., Вовк Ю.М., Гнатюк М. С., Антіпов М. В., Ахтемійчук Ю. Т., Білич А. М., Дуденко В. Г., Кобзар О. Б., Костюк Г. Я., Масна З. З., Половик О. Ю., Попов О. Г., Попович Ю. Л., Топка Е. Г., Фоміних Т. А., Черняк В. А. Оперативна хірургія і топографічна анатомія голови та шиї - Вінниця, "Нова книга", 2016 р. – 312 с.
2. Півторак В.І., Кобзар О. Б., Шевчук Ю.Г. Короткий курс оперативної хірургії та топографічної анатомії - Вінниця, "Нова книга", 2015 р. – 224 с.
3. Ахтемійчук Ю.Т., Ю.М. Вовк, С.В. Дорошенко; О.Б.Кобзар; М.П.Ковальський; І.Л.Первак; В.І.Півторак; К.О.Прокопець; Н.Ю.Радомська; О.А.Радомський; М.В.Пархоменко; Т.Т.Хворостяна //Оперативна хірургія і топографічна анатомія - Київ, ВСВ "Медицина", 2010 р. – 504 с.
4. Ахтемійчук Ю.Т., Ю.М. Вовк, С.В. Дорошенко; А.Б.Кобзарь; М.П.Ковальський, І.Л.Первак; В.И.Пивторак; К.А.Прокопец; Н.Ю.Радомская; А.А.Радомский; М.В.Пархоменко, Т.Т.Хворостяная //Оперативная хирургия и топографическая анатомия - Київ, ВСВ "Медицина", 2012 р. - 504 с.